

A nemzeti identitás nyelvi kifejezőeszközei Jókai Mór *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című művének nemzeti hőseinket és hősies eseményeket bemutató fejezeteiben

Bódi Zoltán

Magyarságkutató Intézet – Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest

KIVONAT

Jókai Mór a címben megjelölt művében sajátos képet alkot a jelesebb történeti eseményeinkről és szereplőinkről, ám ez a munka a szerző nemzeti identitásról való elképzelésének is értékes forrása.

Tanulmányom célja, hogy bemutassam az identitás fogalmának általános megközelítési módjait, az identitás rétegeit, és beilleszsem ebbe a rendszerbe Jókai nemzeti identitáselképzelését. Vizsgálatomban a nemzeti identitás tematikus csoportjaira és nyelvi kifejezőeszközeire koncentrálok. Kutatásomban a forrásul szolgáló Jókai-műnek azokat a fejezeteit vizsgáltam meg, amelyekben a szerző a jelesebb nemzeti hőseinket ábrázolja és néhány fontosabb nemzeti eseményünket mutatja be. Vizsgálatom főként a szóképzés, a stilisztika, a szemiotika nyelvi eszközeire koncentrálok. Többek között olyan tematikus csoportokat elemzek, mint például a hősiesség, a kishitűség, az összetartás, a gyakorlati tudás, az élvezetek, a keresztény erkölcs, a szabadság, a hazaszeretet, az uralkodói rend hierarchikus viszonyaihoz való alkalmazkodás, a nemzeti szimbólumok, az irodalom, kultúra és művészetek.

Kutatásom várható eredménye az, hogy felmutassam, miféle nemzeti identitásképet, milyen nyelvi eszközökkel rajzol fel Jókai Mór.

KULCSSZAVAK: identitás, nemzeti identitás, nyelvi identitás, lexikológia, stilisztika, szemiotika

1. Bevezetés

Kutatásom célja, hogy bemutassam Jókai Mórnak *A magyar nemzet története regényes rajzokban*¹ című művéből kirajzolható nemzetiidentitás-képet néhány jellemző nyelvi kifejezőeszközén keresztül. Így nemcsak Jókai nemzetiidentitás-koncepcióját ismerhetjük meg, hanem az ezt az elvont fogalmat ábrázoló nyelvi kifejezőeszközöket is. A forrásmű nagy terjedelme miatt nem elemzem a teljes tartalmat, hanem csak a nemzeti hőseinkről és néhány kiemelkedő jelentőségű történelmi eseményről szóló, alábbi alfejezeteket tekintetem át:

Losonczy István, a temesvári hős;
Szondy György, a drégelyi hős;
Dobó István s az egrí hősök;
A szigetvári vértanúk,
Egy kiváló magyar hős, Zrínyi Ilona;
Hitvesi szerelem és hazaszeretet,
A reformkorszak Magyarországon,
Wesselényi Miklós,
Kossuth Lajos,
István nádor,
A magyar irodalom,
Magyarország van!

A nemzeti identitással kapcsolatba hozható szövegrészletek elemzése során az alábbi témaköröket és retorikai, stilisztikai eszközöket találtam:

hősiesség,
keresztény erkölcs,

¹ Jókai művének az alábbi kiadását használtam: Jókai Mór: *A magyar nemzet története regényes rajzokban* II. kötet. Sajtó alá rend.: Téglás Tivadar – Végh Ferenc. In Lengyel Dénes – Nagy Miklós (szerk.): *Jókai Mór összes művei. Regények* 68. Akadémia Kiadó, Budapest, 1969. 3–492.

irodalom, kultúra és művészetek,
hierarchia és hűség,
összetartás,
hazaszeretet,
gyakorlati tudás és kreativitás,
szabadság,
élvezetek,
hibák,
kishitűség,
direkt nemzetemlítés,
múlt és jelen,
ellentétpárok és összehasonlítások,
szimbólumok.

Vizsgálom a fenti fogalmak, témacsoportok előfordulási arányát, valamint azt, hogy ezeket milyen stilisztikai és retorikai eszközökkel fejezi ki a szerző, és az elemzett forrásanyag alapján Jókai nemzetiidentitás-képének melyek a legfőbb összetevői.

2. Az identitásról

Az identitás az önmeghatározás, az önazonosság, a „Ki vagyok én?” kérdésre adott válaszok összessége. Mivel az ember közösségben él, társas és társadalmi kapcsolatainak vannak, ezért az önmeghatározás során mindig fontos szerepet játszik a közösség értékrendje, a csoportos és társadalmi értékrend, és az ezekhez való viszonyunkat a szocializáció során alakítjuk ki. Ennek pedig meghatározó része a közösség története, a történelmi örökség és a történelmi hagyományok értelmezéséből, interpretációjából származó értékrend.

Az identitás összeköti az egyént a közösséggel, és meghatározza a közösségbeli helyét. Önmagunkat sokféle dimenzió mentén határozzuk meg, identitásunk az életünk során folyamatosan alakul, ez összetett folyamat.

Az identitás rétegzett, hiszen sokféle közösségnek vagyunk részei. Az identitás az egyén és a társadalom közötti közvetítő kategória (Pataki 1987, 12.; Koller 2006, 45–46.). Az egyén az identitáselemei segítségével alakítja ki a viselkedését, attitűdjeit, élet- és kommunikációs stratégiáit is, mindez pedig a szocializáció, benne a nyelvi szocializáció része (Kiss 1995, 86.).

Suzan Greenfield agykutató szerint az identitásnak ugyan állandó alapja van, ám a mindenkori viselkedésünk változik, alakul, alkalmazkodunk a körülményekhez, az elvárásokhoz, a helyzetekhez (Greenfield 2009, 117–119.).

Ideális esetben a személyiségünk alapvonásai, az anyanyelvünk és az ahhoz kapcsolódó kulturális háttér meghatározó szerepe nem változik (Bódi 2021, 75.), ám ennek ellenére is kialakulhat olyan helyzet, hogy identitásunknak ezek a szilárdnak mondható összetevői is alakulnak, változnak. A társadalom és az egyén identitását alapvetően meghatározó történelmi örökségünk, történelmi értékeink rendszere ugyan állandó tényező, de a hozzá való viszonyulásunk változhat. Jól alátámasztja ezt az elmélet is, amely szerint az identitás nemcsak pszichológiai állapot, hanem narratív konstrukció is: az egyén és a közösség az önmagáról alkotott történetei révén teremti meg önazonosságát, identitását, amelyet a társadalmi normatívák és a kulturális örökség közvetít (McAdams 2001). Ennek természetes részei a nagy alkotók jelentős művei, műalkotásai.

Az egyén identitásának része a nemzeti identitás is, ez pedig többek között a közös nyelven, a területi kötődésen és a történelmi hagyományokon alapul (Smith 1991, 14.).

Kiss Jenő (2017, 806.) szerint az identitás alakulása olyan mentális folyamat, amely a nyelv közvetítésével zajlik. Az identitás leginkább a nyelvi folyamatok, a nyelvhasználat, a diskurzus eredményeként alakul ki, és ennél fogva a nyelvileg, szemiotikailag címkézhető, a nyelvi stílus kategóriákban, jelentésstruktúrákban fellelhető (Bucholz–Hall 2005). Az identitás tehát nem statikus tényező, hanem az állandó elemei mellett a diskurzusok során újra és újra alakul, változik, és a történelmi narratívák és a kulturális szimbólumok kulcsszerepet játszanak az egyéni és a nemzeti identitás épülésében (Wodak et al. 2009, 3–4.).

Jókai most elemzendő művében nemzeti történelmünk szubjektív interpretációját olvashatjuk, és ez írói ismertsége, tekintélye révén általános normává, példává is válik, és mindezt a nyelv, Jókai nyelve közvetíti.

Henri Tajfel a társadalmi identitásunk alakulását három lépcsőben modellezi: kategorizáció (*categorisation*) – identifikáció (*identity*) – összehasonlítás (*comparison*) (1981, 254.). A társadalmi kategóriákat megismerjük, majd ezekhez valahogy viszonyulunk, és végül az összehasonlítás keretében (sikeres azonosulás esetén) pozitív vagy (sikertelen azonosulás következtében) negatív képet alakítunk ki az adott kategóriáról (Koller 2006, 49.). Ennek a folyamatnak nagyon fontos része a történelem, a történelmi folyamatok megismerése és a leírásukból kikövetkeztethető értékrendhez való viszonyulás. Ennek kiváló forrása lehet a presztízses szereplők nagyívű történelmi áttekintése, ilyen Jókai Mór *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című műve.

3. A tematikus csoportokból kirajzolódó identitáskép

A kiválasztott fejezetekben a nemzeti identitással kapcsolatos kifejezések tartalmi összegzését úgy végezzük el, hogy azok a tematikus elemek kapjanak nagyobb hangsúlyt, amelyeket Jókai nagyobb arányban (többször említve) használ.

A fejezetek tanulmányozása során kiderült, hogy Jókai ebben a művében a nemzeti identitást legtöbbször látenszen fejezi ki, azaz a munka általában implicit módon, indirekten szól a nemzeti identitásról, így viszont valójában az összes áttekintett fejezet erről szól. Mindenesetre néhány direkt nemzetemlítést, -jellemzést is találunk, ezeket külön alfejezetben elemzem.

3.1. A hősiesség

Az egyik legfontosabb alkotóeleme Jókai nemzetiidentitás-konceptiójának a hősiességgel foglalkozó kifejezések csoportja – ez a témacsoport a leggyakoribb, összesen harminc olyan szövegrészletet találtam a kiválasztott tizenkét fejezetben, amely közvetlenül a hősiességet, a hősi magatartást írja le. Ezt alapvetően a fejezetek kiválasztása indokolja, de azt is mutatja, hogy Jókai történeleminterpretációjában és identitásfelfogásában a hősiesség, önfeláldozó magatartás fontos szerepet játszik – a hősiesség normatív kategóriává válik a magyar történelem alapján. Az alábbi hősiességet leíró szövegrészleteket találtam.

„... fényes tetteikkel örökíték meg híruket s egyúttal a magyar név becsületét.” (Jókai 1969, 41.)

„Ekkor aztán a feleségéhez, a hőslelkű Pekri Annához, írt Losonczy, hogy rögtön vesse zálogba minden birtokát” (Jókai 1969, 43.).

„Magyarok és spanyolok versenyeztek a hősi önfeláldozásban.” (Jókai 1969, 44.)

„A magyarok most is vitézül küzdöttek” (Jókai 1969, 45.).

„Losonczy István pedig halált osztva minden csapásával, csak a boszúért és dicső halálért küzd még: sebekkel elborítva sem tudják elnyomni” (Jókai 1969, 46.).

„Megelőzte Losonczyt néhány nappal egy másik hős magyar, ki bár kisebb várat védett, hősi jellemben épen olyan nagy volt.” [Szondy Györgyről – B. Z.] (Jókai 1969, 46.)

„... nincs Szondynak egyéb vágyódása, mint életét föláldozni hazájáért.” (Jókai 1969, 47.)

„Nem szerezte a seregét pénzzel; nem fogdosott zsoldos hadat: a ki hozzája állt, mind a lelkesedés a keserű hazaszeretet végső elbúsulása vitte oda; derék verekedők, jó lövő vadászok és mind csupa magyar gyűlt össze Egerbe.” (Jókai 1969, 49.)

„... az egész nép borult térdre, és úgy esküvék meg Isten szabad ege alatt, hogy végső lehelletéig engedelmes lesz a vezéreknek; halálig harcolni fog” (Jókai 1969, 51.).

„vitéz hadnagy [...] a sereg hős daliái” (Jókai 1969, 52–53.).

„Zrínyi megfizetett a mohácsi vészért.” (Jókai 1969, 68.).

„Zrínyi azt kiáltá vissza: – És ha egész nemzetségemet kiirtják is előttem, még akkor sem!” [A szöveg kontextusából feltárható, hogy a család és a nemzet szembeállításából Zrínyi számára a nemzet az elsődleges – beszédesen írja le az igazi hős jellemét Jókai. B. Z.] (Jókai 1969, 69.)

„E könnyű diadal után Szinán basa Komáromnak fordult; hanem azt elég jókor felmenté Pálffy Miklós, a ki nem ment haza a sebét ápoltatni; hanem félkézzel is tovább harcolt.” (Jókai 1969, 89–90.)

„... egyedül a magyar nemzettől kölcsönözték erejüket.” (Jókai 1969, 207.)

„Elhagyatva mindenektől, a magyaroknak annyi történeti emlékek által híres fegyveréhez, ősi vitézségéhez és hűségéhez folyamodunk” [Mária Terézia, amikor védelmet kér a magyar rendektől – B. Z.] (Jókai 1969, 312.)

„Wesselényi Miklósi [...] Sarja egy főúri családnak, mely a magyar nemzet történetében mindig nevezetes helyet foglalt el: testben és lélekben törhetetlen erejű hős: méltó utóda dicső ősapáknak.” (Jókai 1969, 407.)

„... mi férfias, mi öntudatos felhívása a nemzeti szellemnek a »Szózat«.” (Jókai 1969, 426.)

Összefoglalva a hősiesség Jókai szerint a következő elemekből áll össze. A magyar nemzet erejét a hősiesség adja, a magyarság hősiességre van rendelve. A hős tettei nemzeti hatásúak, tehát kilépnek a szűk környezetének hatásköréből, a nemzet becsületét védi, és ezért feláldozza saját anyagi javait, saját családját és életét is. Ha csatára, küzdelemre kerül sor, akkor kitűnik a környezetéből fizikai és lelki erejével, vitézül küzd, jó harcos, aki a csatát még sebesülten is folytatja, haláláig nem adja fel. A nemzeti hős a hazájáért a bajban is kiáll, a hazája becsületén ért sérelmet, a hazája veszteségeit megbosszulja.

A hősiesség Jókai szerint alapvetően férfias jellemvonás, de nem kizárólag, mert több fejezetben is foglalkozik hazaszerető, hősiessé nőikkel, és az egri vár ostromáról szóló fejezetben Jókai megemlíti, hogy a hősiesség a magyar nemzeti identitásban nem csak a férfiakhoz kötődik: „S ha egyszer az asszonyféle elkezd a harcot, az nem hagyja abba!” (Jókai 1969, 59.)

3.2. A keresztény erkölcs

Jókainál kiemelt helyen szerepel a nemzeti identitással kapcsolatba hozható témakörök között a kereszténység és annak erkölcsisége, tizenöt említést azonosítottam az átnézett tizenkét fejezetben. Jókai azokat nevezi nemzeti hősnek, példaképnek, akik egyaránt szolgálják az egyházi és a világi hatalmat, és a keresztény erkölcsi értékeknek megfelelő tetteket hajtanak végre.

„... a hősök, a jó keresztények, a királynak és az egyháznak a hívei, kik Istennek tetsző tettet hajtottak végre.” (Jókai 1969, 42.)

„... meggyónt, megáldozott, meghúzatta a kápolnában a halálharangot” (Jókai 1969, 47). [Szondy György Drégely várának eleste előtti utolsó tette. – B. Z.]

„... énekes apródja, a ki szép halálát versekben megénekelje” (Jókai 1969, 48.).

„... nem a fal teszi az erős várat, hanem a mi benne lakik!” (Jókai 1969, 49.)

„Dobó előre megírta *Castaldonak* még ez ostrom előtt: »a királyi tábornak a szélét és hosszát is tudjuk: de segítséget csak Istentől várunk, nem az emberektől.« És saját maguktól.” (Jókai 1969, 49.)

„... legyen szép temetőnek való hely és elégséges koporsó minden tisztességes halottnak, a ki a hazáért harcolva dicsőült meg.” (Jókai 1969, 53.)

„Ekkor hangzott fel két oldalról a »*Jézus! Jézus!*« kiáltás. Jött a szabadító” (Jókai 1969, 60.).

„A magyarok mellett Isten harcol. Isten ellen ki küzd?” (Jókai 1969, 61.)

„Az egriek pedig »téged, Isten, dicsérünk«-et énekeltek” (Jókai 1969, 61.).

„... maga legelől »*Jézus!*« nevét kiáltva kirohan a kartácsnyitotta rés közé halált osztva öldöklő vasával.” (Jókai 1969, 72.)

„Magyarország nem csak a kereszténységnek szolgált törhetetlen bástyául, hanem egyúttal a lelkiszabadságnak is.” (Jókai 1969, 94.)

„Hitem kezeivel már megfogtam az én üdvözítőmet Jézus Krisztust, hadd bocsásson el, hogy mennél hamarabb mehessek hozzája.” (Jókai 1969, 206.)

„Nem volt szüksége absolutióra, bűnei nem voltak: csupa erényeket vitt fel magával. Tökéletesebb asszonyi alakot nem rajzolt ércabláira a történet.” (Jókai 1969, 206.)

Összegezve a következő kép rajzolódik ki a keresztény erkölcsökről a nemzeti identitás szempontjából. A keresztény hit és a mögötte álló erkölcsiség a nemzeti identitás hangsúlyos része Jókai szerint, hisz ez vezérli a legnagyobb hőseink, történelmi alakjaink tetteit. A magyar hősök keresztények, akik a szentségek felvételét még a legvégső pillanatokban sem felejtik el, hisz ebből nyernek erőt. A kereszténység tehát erőt ad, az Istenben való hit, Jézus követése legyőzhetetlenné tesz. Magyarország a kereszténység alapjain áll, és Jókai szerint a magyar nemzeti identitás alapvető eleme a kereszténység.

3.3. Irodalom, kultúra és művészetek

Jókai íróként nyilvánvalóan fontos nemzeti identitás-képzőnek tartotta a kultúrát, a művészeteket és benne az irodalmat. Több helyen is meglehetősen hangsúlyosan foglalkozik a témával, alkotásokat, intézményeket, szerzőket, előadókat emel ki példaadó jelleggel.

„A negyvenes években [tudniillik az 1840-es években – B. Z.] már kezdett a magyar irodalom tényezővé válni a nemzet életében.” (Jókai 1969, 425.)

„A tudományos akadémia kiváló tagjainak működése minden téren jelentékeny volt” (Jókai 1969, 425.).

„Vörösmarty hőskölteményei, Jósika Miklós történelmi regényei megannyi eseményt képeztek, s hatásuk maradandó volt; elevenítő a közszellemre, serkentő az ifjuságra, s irányadó a politikára.” (Jókai 1969, 425.)

„Győzelmes hadjárathoz hasonlítható Vörösmarty »Szózat«-ának elterjedése” (Jókai 1969, 425.).

„Mily roppant szökés: az addig divatozott Kölcsey Hymnusától Vörösmarty Szózatáig!” (Jókai 1969, 425.)

„Ellenben mi férfias, mi öntudatos felhívása a nemzeti szellemnek a »Szózat«. Minden sora egy korszak a nemzet történetéből; és minden mondata egy nagy eszme; igaz érzés szól belőle, elejétől végig.” (Jókai 1969, 426.)

„De nagy érdeme volt az irodalom terén Szigligeti Edének; a magyar népszínmű geniális megalkotójának.” (Jókai 1969, 426.)

„S a magyar élet megkedveltetésében, a magyar nemzet nagy alakjainak méltó képviselésében segélyére volt az akkori messze kimagasló színészi nemzedék, melynek kiváló szellemei Lendvayné, Laborfalvy Róza, Egressy Gábor, Lendvay, Barta és Füredy vállának.” (Jókai 1969, 426–427.)

„A pesti nemzeti színház központja volt akkor mind annak az eszmének, a mit a nemzet ohajt, remél, szeret.” (Jókai 1969, 427.)

„Ekkor támadt Petőfi. Lángész, a minőből kettő sok volna egy kornak, egy nemzetnek; mert egymást emésztene fel.” (Jókai 1969, 427.)

„S Petőfi körül csoportosult az egész ifju magyar irodalom. Petőfi nélkül nem lett volna Magyarország forradalom” (Jókai 1969, 427.)

„Arany tökéletes volt mint költő, mint magyar: minden hibánktól ment.” (Jókai 1969, 427.)

Összefoglalva: a kultúra, a művészetek és az irodalom Jókai meglátása szerint az 1840-es évektől kezdve a magyar nemzeti identitás alapvető részei, és ennek szerzők, művek és intézmények a szimbólumai. Intézményesen a Magyar Tudományos Akadémiát, a magyar színjátszást, benne a pesti Magyar Színházat emeli ki. Beszédes, hogy az irodalmi alkotók közül Vörösmarty Mihályt, Kölcsey Ferencet, Jósika Miklóst, Petőfi Sándort és Arany Jánost említi. A magyar nemzeti identitást meghatározó műként nyomatékosan említi a Szózatot.

3.4. Hűség, a hierarchia fegyelmezett betartása

Észrevehető, hogy Jókai a nemzeti identitás szempontjából is meghatározónak tartja az isteni, egyházi és a magyarság érdekeit szolgáló világi hatalom iránti hűséget, a normák fegyelmezett követését. Több fejezetben is foglalkozik ezekkel a tényezőkkel.

„A nemes hölgy úgy tett, a hogy férje rendelé, minden kincseit pénzzé fordítva, lőszerket vásárolt, hajdukát fogadott zsoldba s azokat Tóth Mihály szegedi bíró vezérlete

alatt megindítá Temesvár felé.” [Losonczy Istvánnak, Temesvár védőjének feleségéről. – B. Z.] (Jókai 1969, 43.)

„Míg élek, híven fogom szolgálni felségedet; ha már eleget éltem, gondoskodjék szegény árváimról.” (Jókai 1969, 43.)

„Pekry tábornok az ország rendei nevében üdvözlé a nagyfejedelmet, *felsőleges* úrnak címezve őt. *Rákóczy* többször visszautasítá a felsőleges címet, míg az egész gyülekezet nagy riadással kényszeríté őt azt elfogadni” (Jókai 1969, 240.).

[Pekry tábornok II. Rákóczy Ferencet a fejedelemmé avatás színhelyéről – B. Z.] „... a jezsuiták templomába kísérte, hol az egyházi áldás szentesíté a fejedelemmé lett felavatást.” (Jókai 1969, 240.)

„Eddigélé csak osztrákok és csehek képezték a közös uralkodó miniszteriumát, mely az ország külügyét, hadügyét és pénzügyeit vezette. Mind ezen életbevágó közös ügyek elintézésébe befolyást követelt magának a magyar nemzet.” [Mária Terézia megkoronázása után – B. Z.] (Jókai 1969, 310.)

„mely veszélyek közepette a király egyedül a magyar nemzet oltalmába veti bizodalját.” [Mária Terézia védelmét a magyar rendek látják el – B. Z.] (Jókai 1969, 311.)

„A magyar nemzet a francia forradalom alatt hű maradt királyához a törvényhozásban, a közéletben és a csatatéren.” (Jókai 1969, 396.)

„... József nádor ötven esztendő s kormányzata alatt valóságos gondviselés szerű alakja volt a magyar nemzetnek.” (Jókai 1969, 398.)

„... a magyart, a magyarnak alkotmányát, önállóságát, nemzetiségét védi” [Kossuth szónoklatából idézet: ez a nádor feladata. – B. Z.] (Jókai 1969, 418.).

A kiválasztott fejezetekben egyszer az is előfordul, hogy Jókai a hierarchia megsértését a nemzeti érdekekkel ellentétes jellemvonásnak tartja: „A kuruc alvezérek, s azok között főképen Forgách Simon, sok hibát követtek el: a fővezérségnek nem engedelmeskedtek, kiki a maga tervét vette foganatba s egymás dicsőségére irigykedett. Ez volt az átka örökké a magyarnak” (Jókai 1969, 239.). Ez is erősíti: a hierarchia betartása a nemzeti identitás szempontjából is fontos.

Összefoglalva kifejezhetjük, hogy Jókai ábrázolásában a nemzeti identitás szempontjából meghatározó személyek a világi hatalom legfőbb forrásának Istent vallják – ebben Rákóczi a példakép. A nemzeti ügyek saját kézbe vétele, az uralkodó, a törvényes rend iránti hűség

a nemzeti identitás fontos eleme. Ugyanakkor azt is érdemes észrevenni, hogy a magyar nemzet nemcsak hűségese alattvalója a törvényes, világi és egyházi hatalomnak, hanem megbízható védelmezője is.

3.5. Az összetartás

Általánosságban a nemzeti identitás alapvető tulajdonsága a közös értékrend, a történelmi, társadalmi, földrajzi közösség, a hagyományok ápolása, az összetartás. Jókai művének áttekintett fejezeteiben az összetartás mint a magyar identitás eleme a hősiességhez képest jóval ritkábban, csak hétszer fordul elő.

„Az egész seregben egy érzés lángolt.” (Jókai 1969, 49.)

„Egy szívvel és szájjal harsogta rá az egész sereg: »nem adjuk fel a várat!«” (Jókai 1969, 51.)

„Nyilakra kötözött leveleket lövöldöztek be a várba, a mikben kincseket ígérnek a várőröknek, ha kapuját megnyitja. A levelek *magyar* és *horvát* nyelven voltak írva. Magyarok, horvátok egyformán szerették az ő hazájukat s tűzbe hajigálták a csábító szöveget. Ágyúval feleltek azokra.” (Jókai 1969, 68.)

„Megáldotta őket, megköszönte nekik, hogy fogadásukhoz híven, mind halálig megmaradtak mellette. Együtt is haljanak hát meg.” (Jókai 1969, 72.) [Zrínyi és a védők összetartása – B. Z.]

„... midőn Bocskay István kezébe ragadta ezt a zászlót, az egész ország egy táborrá lett” (Jókai 1969, 96.)

„... nem volt vallásháború, mint az előbbieknél, nem a protestánsok harca a katolikusok ellen. *Rákóczy* emlékpénzein látható a három vallásfelekezet jelvény-alakja, mint a közös haza és szabadság oltárán együtt áldoznak.” (Jókai 1969, 208.)

„... nem volt ez többé nemzetiségi harc: a rácok kivételével, minden nyelven beszélő lakosa e hazának, nemes és paraszt egyforma lelkesedéssel gyülekezett a »Libertas« piros zászlói alá.” (Jókai 1969, 208.)

Összefoglalva: az összetartás Jókai ábrázolásában leginkább a csatákban jelentkezik, ám azon kívül csak alig minősül a magyar nemzeti identitás részének. A nemzetek közötti összetartozás is elvétve jelenik meg Jókai munkájának áttekintett fejezeteiben, és ez is csak a

közös, nemzeteken átívelő cél érdekében vívott csaták idején érvényesül. A szerző az összetartást ugyan értékként jeleníti meg, ám ritkán emeli ki általában ezt a jellemvonást a magyarokkal kapcsolatban.

3.6. A hazaszeretet

A hősiesség tematikájától nehezen lehet elválasztani a hazaszeretetet, hisz – mint a hősiességről szóló alfejezetben láttuk – a kettő összefügg. Ezúttal viszont azokat az említéseket különítettem el, amelyek közvetlenül a hazaszeretet példájául szolgálnak, annak közvetlen meghatározásai.

„... a megfogható, látható, érezhető Isten: a hazaszeretet. (Jókai 1969, 63.)

„Hogy volt egyszer egy hős, kétezeröttszáz bajtársával, a kik megesküdtek, hogy a bizonyos elveszés tudatával a hazáért, a hitért, az egyszer kimondott szóért, hiven és bátran meg fognak halni és szavukat beválták (Jókai 1969, 73.) [Szigetvár védőiről szóló narratíva Jókaitól – B. Z.]

„... Magyarországon újra ébredni látjuk az ősi hazaszeretet és vitézség erényeit. (Jókai 1969, 87.)

„Nem kétlem, hogy a mit a császár ajánl, igen előnyös lenne a családomra nézve. De én soha sem tartám szemem előtt ennek az érdekeit, s egyedül hazám szabadságáért kezdtem a háborút. (Jókai 1969, 238.).

„Ez a speciális jellemvonása a magyar államférfinak, a ki – midőn a haza, a közérdek forog kérdésben, el tudja felejtetni saját méltatlan szenvedéseit. (Jókai 1969, 421.) [Kosuthot jellemzi így Jókai – B. Z.]

Összegezve tehát a hazaszeretet elválaszthatatlan a hősiességtől. A hazaszeretet és Isten imádata között párhuzam van – ez utal a korábban elemzett keresztény erkölcsiség témakörére is. A hazaszeretet egyrészt magasabb szinten van, mint a család és a személyes javak szeretete, másrészt a nagy csatákban kerül a felszínre, és a csata hősei által épül be a nemzeti identitásba. A hazaszeretet a forrása a nemzeti szabadságnak. És ezek a tényezők Jókai ábrázolásában összefüggésükben alkotnak egységes képet a nemzeti identitásunkról

3.7. Gyakorlatiasság, kreativitás és bölcsesség

A gyakorlatiasság, a kreativitás megjelenik Jókainál az áttekintett fejezetekben, de viszonylag ritkán, az összetartáshoz hasonlóan elsősorban a nagy csatáknál, a legnagyobb hadvezéreknél kerül elő. Összesen négy olyan részletet találtam, amely ezzel a tulajdonsággal foglalkozik.

„... Dobó, mint igazi hadvezérnek született parancsnok, a gyakorlati előkészületekben serénykedett.” (Jókai 1969, 50.) [Jókai viszonylag hosszan írja le, hogy az egri ostromra készülvén Dobó István olyan kreatív és gyakorlatias megoldásokat alkalmazott, amelyek megalapozták a sikeres védelmet: a gyakorlati tudással rendelkező parasztokat is a várba rendelte, hogy a beomló várfalat gyorsan meg tudják majd javítani, még orvosokat, kenyérsütőket, ácsokat, molnárokat, mészárosokat, sörfőzőt, lakatosokat, kovácsokat is berendelt a várba az ostrom megkezdése előtt. – B. Z.]

„... nagy volt az előre látása” (Jókai 1969, 50.). [Szintén Dobó kiemelt tulajdonsága. – B. Z.]

„De még ezzel nem érte be Gergely diák; hanem a molnárokkal, a kik a matematikát értik, mindenféle furfangos stratagemákat fundált ki, a mikkal az ellenséget meg lehet konfundálni” (Jókai 1969, 55.).

„A következő évben megint Pálffy kezdte meg a harcot: elfoglalta éjjeli megrohanással Tata várát, petardával szakítottatva be a kapuját. Ez a petárda akkoriban új találmány volt ...” (Jókai 1969, 91.)

Összefoglalva: a találékonyosság, a furfang, a bölcs előrelátás, a tervezőkészség a nemzeti hőseinken keresztül válik Jókainál a magyar nemzeti identitás egyik elemévé, ám viszonylag ritka előfordulása miatt nem meghatározó identitáselem, hanem inkább elvárás, orientációs minta.

3.8. Szabadság

A magyarság függetlenség és szabadság iránti vágya hagyományosan meghatározó jellegű a nemzeti identitásunkban. Jókai is folyamatosan ezzel a szemponttal foglalkozik a művében. Ezúttal a szabadság témakörének csak a legkonkrétabb említéseit elemezzük – így viszont csak keveset, összesen négyszer említi Jókai.

„Magyarország nem csak a kereszténységnek szolgált törhetetlen bástyául, hanem egyúttal a lelkiszabadságnak is.” (Jókai 1969, 94.).

„Ebben a békekötésben meg lett erősítve a vallásszabadság s helyreállítva a nemzetnek eddig elkobzott szabad alkotmánya.” (Jókai 1969, 97.).

„Az ő lakodalmának vigasságai között lett megkötve az a szövetség, a Zrínyiek, Frangepánok, Wesselényiek és Nádasdyak között, melynek célja volt Magyarország függetlené tétele.” (Jókai 1969, 196.).

„Mind ezeket csak a szabadság és a haza szent eszméi lelkesíték.” (Jókai 1969, 208.).

Összefoglalva: Jókai szabadságészménye implicit módon átszövi az elemzett fejezeteket, ám amikor explicit módon említi, akkor a következő kép rajzolódik ki. Párhuzam van a keresztény hit sugározta erkölcsiség, a vallásszabadság és a lelki szabadság között, és mindkettő része a magyar nemzeti identitásnak. A nemzet szabadságáért viszont harcokban kell megküzdenie a magyarságnak. Az egyéni szabadságot alá kell rendelni a nemzet szabadságának, és ez Jókainál a nemzeti identitásunk visszatérő eleme.

3.9 Nem meghatározó, de megemlített tényezők: élvezetek, kishitűség

Egyáltalán nem mondhatjuk, hogy Jókai munkájának áttekintett fejezeteiben az élvezetek nagy teret kapnának, és a nemzeti identitást meghatározó tulajdonságok közé kerülhetnek. Mindössze egy konkrét említést találtam erről. Ezt is a háborúban részt vevő katonák „bocsánatos” bűneként említi Jókai. „Tudja azt minden katona, a ki valaha a csatatűzben sütkérezett, hogy akkor egy ital bor annyit ér, mint egy égből érkező segítség. Hát még ha szép leányok nyújták! Ez az igazi angyali segedelem” (Jókai 1969, 59.).

Jókai ugyan ritkán említi a kishitűséget, a kiválasztott fejezetek közül csak egy helyen, ám éppen Kölcsey Ferenc Himnuszával kapcsolatban, ami a nemzeti identitásunk egyik legmeghatározóbb szimbóluma.

„Kölcsey még csak azt sohajtja, hogy: »Isten áldd meg a magyart, jó kedvvel bőséggel«. (Szabadságról, dicsőségről még nincs szó.) Nyujts feléje védő kart, ha küzd ellenséggel. (Hát az önbizalom? a saját erőnkől fölemelkedés?) Balsors a kit régen tép, küldj rá víg esztendő. (Csak »esztendő!« azt is »vigat«, holott ebben nincs hiányosságunk.) Megbűnhötte már e nép a multat s jövőndőt. (Tehát a bűneinkért lakolunk!) S hozzá a melódia is épen olyan temetési ének: harangszó vegyülékkel.” (Jókai 1969, 425–426.).

4. Retorikai és stilisztikai eszközök

Jókai nemzetiidentitás-ábrázolással kapcsolatba hozható szövegrészleteiben dominálnak a leíró stílusú részletek, és ez nem meglepő legnagyobb elbeszélőnkől. Ezenkívül viszont bőségesen találunk képi kifejezőeszközöket: metaforikus képeket, szimbólumokat (ez a nemzeti identitást jelölő eszközök között igen hangsúlyos). Ami a retorikai eszközöket illeti, ott előfordulnak tanító célzatú retorikán belüli, logikai érvek (szillogisztikus eszközök), ellentétek és összehasonlítások, utalások, célzások.

4.1. Leírások

Jókai gyakran közvetlenül leír és értelmez néhány olyan tulajdonságot, amely a magyarság, illetve a magyar identitás szempontjából meghatározó. Az áttekintett fejezetekben Jókai viszonylag ritkán foglalkozik közvetlenül és összefoglalóan a magyarokkal, a magyarsággal, sokkal gyakrabban egy-egy történelmi esemény, szereplő bemutatásánál, jellemzésénél írja le, hogy mit képzel a magyar nemzeti identitásról. Az alábbi közvetlen nemzeti jellemzést tartalmazó részleteket találtam, és ezek – a Jókaira jellemző – leíró stílusban jelennek meg.

„... egy egyszerű magyar nemes meghódította Erdélyt s elismertette magát fejedelemnek mind a három nemzettel: magyarral, székelylyel és szászszal” (Jókai 1969, 97.).

Ez a szakasz Bocskay Istvánról szól, és az a figyelemre méltó benne, hogy a magyaroktól a székelyeket elkülöníti, pontosabban a magyar nemzettel azonos jelentéstani kategóriában említi a székelyeket is. Ez vélhetően a székelyek elismerését jelzi – önálló nemzetet szintjére emeli őket Jókai.

„A magyar nemzet a francia forradalom alatt hű maradt királyához a törvényhozásban, a közéletben és a csatatéren,” (Jókai 1969, 396.).

Itt általánosít és explicit módon írja le a hűséget mint nemzetiidentitás-elemet.

„Valóban nagy életerővel kellett bírnia a nemzetnek, hogy ily fokú lehanyatlásból újra fel tudjon emelkedni önjerejével s igazán nagy bizalommal kellett viseltetniök a jövődő iránt azoknak a férfiaknak, a kik e század elején vállalkozni mertek arra, hogy a magyar nemzetet ismét európai tényezővé emeljék.” (Jókai 1969, 400–401.).

Itt Jókai a reformkori folyamatokat írja le, és a modernizálódó, önállósuló, nemzetivé váló magyarság alapvető identitás meghatározó tényezőjét, az életerőt ábrázolja.

„Ébresztgetni a nemzeti öntudattal együtt az európai polgárosulás utáni vágyat.” (Jókai 1969, 402.)

A reformkorról szóló fejezetben olvasható ez a mondat is, amelyben hangsúlyosan szerepel a nemzeti öntudat mellett az európai polgári eszme követésének igénye – beszédes, hogy Jókai a magyar nemzeti identitás leírásában nem meglévő tulajdonságként, hanem elérendő célként, vágyként írja le az európaiság és a polgárosodás eszméjét.

„Új szellem látszott ébredni a törvényhozásban: a hazafiság, emberiség és fölvilágosodás szelleme” (Jókai 1969, 405.).

„... a nagy ideálok: a népszabadság, jogegyenlőség, szabad föld, szabad szó, szabad sajtó” (Jókai 1969, 410.).

A reformországgyűlések és az 1848-as forradalom leírásakor írja le Jókai ezeket a kifejezéseket, amelyek kulcsszavai a magyar identitásnak.

4.2. Szimbólumok, metaforák, képi kifejezések

Jókai főként a hősiesség kifejezésére alkalmaz szimbólumokat. Az identitás – mint a „Ki vagyok én?” kérdésre adott válaszok sorozata – jól leírható szimbólumokkal, hisz a nemzeti identitás közös tudáson, normatív értékeken alapul, mint a szimbólum. A szimbólum jelkép (Adamikné 2010, 1121–1122.), amely asszociatív tartalmával egész gondolatsort képes felidézni (Szathmári 2004, 206–207.), a beszélő és a befogadó közös tudásán alapul, a szimbólum konvencionális. Jókai a hősiesség szimbólumaként használja a nagy történelmi hőseink nevét:

„Losonczy István. Szondy György. Dobó István. Három olyan fényes név, a mi vigasztalóan ragyog vissza az utókorra a mult ködös, viharos éjszakájából.” (Jókai 1969, 41.).

Az európai történelem hősiességgel kapcsolatos egyik legelterjedtebb szimbóluma a spártaiakhoz kötődik. A megalkuvást nem tűrő, erős, jellem kifejezésére gyakran használjuk a *spártai* jelzőt. Jókai is a *spártai jellemű férfi* kifejezéssel írja le szimbolikusan Szondy György, a drégelyi hős jellemét (Jókai 1969, 47.).

A magyar nemesek Mária Teréziának tett felajánlásakor elhangzott elhíresült mondatban az *élet* és *vér* kifejezései hozzátartoznak a magyar identitás szimbólumaihoz:

„... a büszke harcias férfi-vér lángra lobbant, a kardok kirepültek hüvelyeikből s egyetlen kiáltás tölté be a tróntermet: »Életünket és vérünket a mi királyunkért, Mária Teréziáért!«

S ez a néhány szó megmenté a trónt, megmenté az osztrák monarchiát. »Vitam et sanguinem pro rege nostro!« (Jókai 1969, 312.)

Jókai hősiességgel és általában az identitással kapcsolatos metaforái jellemzően köznyelvi metaforák, amelyek viszonylag egyszerűen értelmezhetők, gyakoriak, általánosak (még ma is).

A hősök tulajdonságait az alábbi metaforákkal fejezi ki Jókai.

„... végső **körömszakadtáig védni** fogják a várat.” [Kiemelés tőlem: B. Z.] (Jókai 1969, 42.)

„... a várat az utolsó **körömszakadtáig mind halálig védeni** fogják.” [Kiemelés tőlem: B. Z.] (Jókai 1969, 66.)

„Losonczyt kényszeríték a saját hadai a kapituláció elfogadására. **Borongó sejtelemmel** aláírta.” [Kiemelés tőlem: B. Z.] (Jókai 1969, 45.)

A *sejtelem borongóssága* két terület, a kognitív tevékenység „*sejtelem*” és ezt a kognitív tevékenységet végző személy érzelmi állapotának kifejezése, a „*borongó*” hangulat összekapcsolása, ahol a *borongó* jelző önmagában is képi kifejezés. Emögött a *napfényes, derűs* – tehát jókedvű és a borongós – és a *felhős, ködös* – tehát rosszkedvű, veszélyt rejtő időjárás-i metaforák állnak.

Jókai az egri várat védők tettét pasztikus képpel fejezi ki: „Szigetvár elesett: kő kövön nem maradt...” (Jókai 1969, 73.) Ezzel a hősiesség szimbólumává emeli Szigetvárt. Hasonlóan a magyar hősiesség szimbólumaként használja Jókai egy másik történelmi településnevünket: „Ha valakit nagyon fel akarnak dicsérni a magyarok, csak ezt mondják róla: »Kívívtá az egri nevet!«” (Jókai 1969, 62.)

4.3. Retorikai eszközök

Jókai a logikai eszközöket (szillogizmus, enthüméma), az összehasonlítás és az ellentét, valamint az utalások eszközét alkalmazza a nemzeti identitás ábrázolásakor.

Érdekes utalást alkalmaz Jókai a Szondy Györgyről szóló fejezet végén, megemlíti Szondy apródját, aki a halálát megénekelte: „énekes apródja, a ki szép halálát versekben megénekelje” (Jókai 1969, 48.). Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című műve 1854-ben, majd átdolgozva 1860-ban jelent meg. Arany János erről szóló balladája pedig ugyanebben az időszakban, 1856-ban. A Losonczy Istvánról, Temesvár hős védőjéről szóló fejezetben található ez az utalás: „nem a fal teszi az erős várat, hanem a mi benne lakik” (Jókai 1969, 49.). Nem lehet nem észre venni az evangélikus üdvözlésre való utalást: Erős vár a mi Istenünk!

Az utalások között megtaláljuk a keresztény szentségeket is: ezek felvételét emeli ki mint példaadó cselekedetet. Ezzel is hangsúlyozza, hogy a kiemelkedő nemzeti hőseink identitásában fontos elem a keresztény értékek megtartása és követése: „meggyónt, megáldozott, meghúzatta a kápolnában a halálharangot” (Jókai 1969, 47.).

A keresztény ember Istenben bíz, a legnagyobb nemzeti hőseink, tehát a nemzeti identitásunk mintaadó is ezt tették, Istennek köszönhető módon önmagukban is bíztak – és nem másokban: „Dob előre megírta *Castaldonak* még ez ostrom előtt: »a királyi tábornak a szélét és hosszát is tudjuk: de segítséget csak Istentől várunk, nem az emberektől.« És saját maguktól.” (Jókai 1969, 49.)

Beszédes Jókainak az egri hősokról szóló fejezetében ez a mondat: „A magyarok mellett Isten harcol. Isten ellen ki küzd?” (Jókai 1969, 61.) Ez enthüméma, tehát a retorika eszközeivel él, a retorikai kérdésre a kifejtett szillogizmussal logikus választ lehet kapni, egyszerűen a magyar hősök istenhitének erős kiemelését kapjuk Jókaitól.

A múlt és jelen szembeállításával Jókai felhívja a figyelmet arra, hogy a nemzet identitásának egyik forrása a történelmi múlt, a róla kialakított kép öröklődése, valamint a jelen értelmezése, leírása. Látszólag ez pusztán összehasonlítás, ám ennél is lényegesebb, hogy a nemzet önazonosságának egyik lényeges forrása éppen a múltbeli események sorozata és ezek következménye.

„... a múlt ködös, viharos éjszakájából” (Jókai 1969, 41.).

„A múlt század elején Magyarország még egy darab Ázsia.” (Jókai 1969, 488.)

A *ködös, viharos múlt* metaforikus kifejezésben Jókainál a nemzeti múlt homályos, mint a ködös időjárás, veszélyekkel teli, nehezen átélhető, mint a vihar, és sötét, nehéz benne tájékozódni, mint az éjszakában. A metafora az időjárás jelentéstartományára alapul.

A reformkorról szóló fejezetben Jókai a múltat egy évszázaddal korábbi idősokra érti. Magyarországot Ázsiával azonosítja – metaforikus képpel. Ázsia pedig Jókainál a fejletlenség jelentését hordozza ebben a szöveggörnyezetben, kiépítetlen utakról, megműveletlen, mocsaras vidékről, szabályozatlan folyókról, primitív közlekedésről és a közbiztonság hiányáról ír. A reformkor előtti évszázadban Magyarországot ezekkel jellemzi Jókai. Az üzenet pedig az, hogy a reformkor átalakította a magyar identitást, hiszen a fentebb vázolt ázsiai viszonyokat pozitív irányba fordította. A jelen [a szövegben reformkori, 19. századi] viszonyait pedig Jókai ilyen kifejezésekkel jellemzi: Európa számára is mintaértékű vasúthálózat épült ki, megművelt vidék, bortermelés, fejlett gazdaságok, szabályozott folyók, városok és bennük paloták, rend és közbiztonság, gyárak, gőzgépek, beruházások, hitel, nemzetközi kereskedelem, művelődés, tanulás (Jókai 1969, 488–489.). Ezúttal terjedelmi okok miatt eltekintettem a szó szerinti idézéstől, hisz az erről szóló részlet oldalakon keresztül tart.

A 19. századi jelen Jókai leírásában a száz évvel korábbi, ázsiai nevezett fejletlenséghez képest értelmezhető jól. Így folytatja a múlt és a jelen szembeállítását a főváros bemu-

tatásával. Ezzel a fővárost mint nemzeti szimbólumot a nemzeti identitás egyik meghatározó elemévé emeli – a múltbelihez képest a jelenkori főváros méltó a nemzetet jelképező értékek képviselésére.

„Mi volt *Magyarország fővárosa* a múlt század elején? Kicsiny, jelentéktelen és piszkos megyei székhely; majd a század negyedik tizedében egy romhalmaz, ledöntve az árvíz által – most a világ legszebb fővárosainak egyike, mely az idegenek bámulatát vívja ki pompás palotasoraival, négy nagy álló hídjával, gyűlpontja a míveltségnek, hatalomnak és gazdaságnak, népessége fél millión túlszaporodva, állandó helye az országgyűlésnek, s egyik rezidenciája az uralkodónak.” (Jókai 1969, 489.)

Az általános nemzeti műveltség szintjének emelése a reformkor, és vele együtt a nyelvújítás egyik fontos célja volt. Ez szintén a múlttal való szembeállítással válik identitásmeghatározó értékévé Jókainál. A múlt században a nemesség és a parasztság is elmaradott, a nemesség hazáját elhagyja – ma a főurak itthon, a hazájukkal foglalkoznak, művelődnek (Jókai 1969, 489.).

Ebben a tanulmányban lényeges a *nyelv* szempontja. Anyanyelvünk mint a magyar nemzeti identitás legfontosabb szimbóluma és összetevője Jókainál az alábbi szembeállításban kerül elő. A múltbeli magyar nyelvállapotról Jókai sommásan csak azt állapítja meg, hogy a műveltséget nem hordozta, és hivatalos célokra a holt, azaz a latin nyelvet használtuk: „A múlt század elején a mívelt körök társalgása idegen szó; a törvénytudók, hittudósok diskurzusa holt nyelv” (Jókai 1969, 490.).

A szembeállítás ellentétes pontjaként a jelenlegi magyar nyelvállapot leírásában a funkcióbeli, használatbeli bővülést, az anyanyelvünk presztízsemelkedését is leírja, és az ebben rejlő identitásmeghatározó értékeket is a múltbeli állapotokkal összehasonlítva lehet jól érteni Jókainál. Ezzel egyszersmind a nyelvújítás eredményességét is jól kifejezi.

„Most egy nagy, minden szakmában kifejlett magyar tudományos és költészeti irodalom, mely az egész mívelt világ becsülését bírja s idebenn a nemzet ismereteinek gazdagítására, lelkületének nemesbítésére szolgál. Hírlapjaink száma légio. A sajtó szabad és szabadságát tudja becsülettel használni. A magyar nyelv pedig kivívta a maga rangját, a törvényhozás teremtől kezdve fel az udvari körökig, a trón mennyezetéig és le a legvégső falusi iskola padjáig.” (Jókai 1969, 490.)

A nemzeti művelődés egyik közvetítője a színjátszás. Jókai drámai művei kevésbé ismerősek, viszont az *Olympi verseny* című színpadi művének középpontjában is a színjátszás, a dráma nemzeti identitást meghatározó szerepével foglalkozik, és itt is a múlt és a jelen szembeállításán keresztül fogalmazza meg, hogy a jelen kizárólag a múlt értékeinek ismeretében értelmezhető (Bódi 2025). A múlt és a jelen színjátszásának szembeállítása Jókainak ebben a tanulmányban elemzendő művében is megfigyelhető: „múlt században

a színművészet: vándorszínjátszás – ma négy állandó magyar nyelvű színház Pesten” (Jókai 1969, 490).

A kultúra és a művelődés másik fontos terjesztője az iskolarendszer. Ennek az egész nemzetre kiható jelentőségét Jókai szintén a múlttal való összehasonlításban teszi értelmezhetővé.

„Hát a nép-nevelés, a tanintézetek, egyetemek, a felső iskolák, klinikák, vegytani intézetek, reáltanodák, kereskedelmi és gazdasági intézetek, képzőművészeti akadémiák, muzeumok, képtárak, polytechnikumok!” (Jókai 1969, 490.)

Az elemzésem számára kiválasztott fejezetekben a háborúk, a hőiesen megívott csaták kifejezetten fontosak Jókai identitásképeiben. Ezt a tényezőt is a múlt és a jelen szembeállításán keresztül ábrázolja Jókai. A 19. századi viszonyok között is lényeges nemzeti identitás-elem a nemzeti hadsereg fejlettsége. A honvédség általános hadkötelezettségében is a közművelődés emelkedését látja Jókai: azzal, hogy mindenféle népréteg bekerül a hadseregbe, a műveltebb személyek emelik a honvédség és a hadviselés színvonalát. A műveltség többszörösen visszatérő eleme Jókai identitásképeinek.

„Mit látunk a *honvédelemnél*? A múlt század elején kötéllel fogott ujoncok, felszeretlen insurgensek, a kiknek hadnagya a szolgabíró: az ország minden ellenségnek nyitva: most általános hadkötelezettség személyválogatás nélkül, s ez által az értelmiség színvonala magasra emelve a rendes hadseregnél, melyet támogat félmilliónyi jól begyakorolt, lelkesült, kitűnően felfegyverzett *honvéd sereg* és népfelkelés: az Alvinczy-puska helyett gyorstüzelő fegyver minden kézben.” (Jókai 1969, 491.)

Az államhatalom alkotmányos polgári rendje kiemelkedő szerepet játszik Jókainál a nemzeti identitás ábrázolásában, ez rendszeresen visszatérő elem, ezt európai összehasonlításban is ábrázolja. Jókai szerint a múlt a szabadság és az alkotmányosság hiánya jellemző, ám a 19. századi, reformkori időszakban éppen a szabad, polgári viszonyok kiterjedését látja.

„Valóban igazibb, őszintébb polgári és politikai szabadságnak egy állam sem örvend az európai száraz földön, mint Magyarország, mely míg a monarchia mostani dualisztikus alakja mellett lételet, önvédelmét, európai befolyását biztosítva találja: önsorsának intézésére minden alkotmányos eszközt saját kezében tart, s azt okosan is használja.” (Jókai 1969, 491.)

Végül a múlt és a jelen szembeállításában külön említi a vallásszabadságot Jókai: főként a protestáns és a zsidó vallás szabad gyakorlását emeli ki a jelen értékei között, és éppen ennek a hiányát írja le a múltban.

„És a minden szabadságok legrágábbika, a vallásszabadság? Mit hódított ez Magyarországon egy század alatt? Száz évvel ez előtt több nagy városában e hazának sem volt szabad a protestánsoknak imaházat építeniök nem volt szabad bírói hivatalt viselniök: sőt némely városokban a legalsóbb hivatalokra sem voltak képesítve: ma a protestánsok püspökei, főgondnokai ott ülnek a főrendek házában s a mőzeshitűek egyenlően osztznak jogokban és kötelességekben a haza minden polgáraival ...” (Jókai 1969, 491.)

5. Konklúzió

Jókai Mór művének elemzése alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a nemzeti identitást kizárólag a történelmi múlt tanulságainak értékelésén keresztül lehet meghatározni. Ezek alapján a magyar nemzet identitásának alapja a hősiesség, a nemzet becsületének, szabadságának védelme akár a saját anyagi javak és a család feláldozásán keresztül. Ezt a hősiességet a hazaszeretet, a nemzeti szabadság iránti vágy vezérli a magyarságnál. A nemzet szabadságáért viszont harcokban kell megküzdenie a magyarságnak.

Jókai szerint leginkább a döntő csatákban, a kivételes képességű hadvezéreink tetteiben nyilvánul meg az összetartás, a találékonyság, a furfang, a bölcs előrelátás, a tervezőkészség. Tehát ezek a tényezők a nemzeti hőseinken keresztül válnak Jókainál a magyar nemzeti identitás elemeivé – ezek inkább orientációs minták.

A hazaszeretet és Isten imádata között párhuzam van. A magyar nemzeti identitás nemcsak értékekben, hanem szimbólumokban is megnyilvánul. A példaképek szolgáló történelmi alakok egyben szimbólumok is, akik egyaránt szolgálják az egyházi és a világi hatalmat, és a keresztény erkölcsi értékeknek megfelelő tetteket hajtanak végre. A keresztény hit és a mögötte álló erkölcsiség a magyar nemzeti identitás hangsúlyos része.

A kultúra, a művészetek és az irodalom Jókai meglátása szerint az 1840-es évektől válik a magyar nemzeti identitás alapvető részévé, és ezt az értéket olyan szimbolikus intézmények és alkotók jelképezik, mint a Magyar Tudományos Akadémia, a pesti Magyar Színház, Vörösmarty Mihály, Jósika Miklós, Petőfi Sándort és Arany János.

Az alkotmányos, polgári rend, a nemzeti ügyek saját kézbe vétele (de legalább is az ez iránti vágy) a reformkortól kezdve alapvető eleme Jókai nemzeti identitásról rajzolt képének.

A Jókai-mű elemzett fejezetei alapján a nemzeti identitás-képünk legmeghatározóbb elemei tehát a hősiesség, a kereszténység és a kulturális értékeink. A történelmünk elemzése során Jókai arra a következtetésre jut, hogy nemzetünk hősiességre volt kényszerítve, a hőseinknek köszönhetően tudtuk megvédeni nemzetünk becsületét, és ezt mindig az önfeláldozás eredményeként értük el. Ehhez koherensen kapcsolódik a keresztény erkölcsiség, mert a keresztény hit és erkölcsiség központi tényezője a közösség szolgálata, az Istenben való hit és Jézus Krisztus tanításainak követése. Ennek útján válunk – legalább is erkölcsi

értelemben – legyőzhetetlenné. A harmadik lényeges eleme a nemzetiidentitás-képünknek a nemzeti kultúránk. A nagy alkotók, a nagy művek és a jelentős, nemzeti hatókörű kulturális intézményrendszerünk szimbolikus és meghatározó tényezői a magyar önazonosságnak. Az ezekről a szempontokról folyó diskurzusok, ezeknek a narratívái építik nemzeti identitásunkat.

A magyar nemzet története regényes rajzokban című művén keresztül Jókai Mór is beilleszkedik a magyar nemzeti identitás szimbolikus és meghatározó alakjainak sorába.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Adamikné 2010.** Adamikné Jászó Anna: Szimbólum. In Adamik Tamás (főszerk.): *Retorikai lexikon*. Kalligram, Pozsony, 2010. 1121–1122.
- Bódi 2021.** Bódi Zoltán: Nyelvi identitásunk a virtuális térben. In Vizi László Tamás – Horváth-Lugossy Gábor (szerk.): *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2020*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021. 71–88. DOI: 10.53644/MKIE.2020.71
- Bódi 2025.** Bódi Zoltán: A nemzeti identitást kifejező nyelvi eszközök. Identitáskép Jókai Mór Olympi verseny című színművében. *Uránia interdiszciplináris folyóirat*, 5. (2025) 2. sz. DOI: 10.56044/UA.2025.2.6
- Bucholz–Hall 2005.** Bucholz, Mary – Hall, Kira: Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies*, vol. 7. (2005) issue 4–5. 585–614. DOI: 10.1177/1461445605054407
- Greenfield 2009.** Greenfield, Susan: *Identitás a XXI. században*. HVG Kiadó, Budapest, 2009.
- Jókai 1969.** Jókai Mór: *A magyar nemzet története regényes rajzokban* II. kötet. Sajtó alá rend. Téglás Tivadar – Végh Ferenc. (Jókai Mór összes művei. Regények 68.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 3–492.
- Kiss 1995.** Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
- Kiss 2017.** Kiss Jenő: Identitás és anyanyelv a magyarság történetében. *Magyar Tudomány*, 180. (2017) 7. sz. 805–809.
- Koller 2006.** Koller Boglárka: *Nemzet, identitás és politika Európában*. L'Harmattan Kiadó – Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006.
- McAdams 2001.** McAdams, Dan P: The Psychology of Life Stories. *Review of General Psychology*, vol. 5. (2001) issue 2. 100–122. DOI: 10.1037/1089-2680.5.2.100
- Pataki 1987.** Pataki Ferenc: *Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései. Akadémiai székfoglaló. 1986. február 13.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- Smith 1991.** Smith, Anthony D.: *National Identity*. Penguin Books, London, 1991.
- Szathmári 2004.** Szathmári István: Szimbólum vagy jelkép. In Szathmári István: *Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemléltetve*. Tinta Kiadó, Budapest, 2004. 206–207.
- Tajfel 1981.** Tajfel, Henri: Human Groups and Social Categories. *Studies in Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- Wodak et al. 2009.** Wodak, Ruth – de Cillia, Rudolf – Reisigl, Martin – Liebhart, Karin: *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009.

ABSTRACT

Linguistic Expressions of National Identity in the Chapters of Mór Jókai's Work *The History of the Hungarian Nation in Novelistic Sketches* Presenting our National Heroes and Heroic Events

In his work mentioned above, Mór Jókai paints a unique picture on our most notable historical events and figures, but this work is also a valuable source of the author's ideas on national identity.

The aim of my study is to present the general approaches to the concept of identity, the layers of identity, and to fit Jókai's conception of national identity into this system. In my research, I focus on the thematic groups and linguistic means of expression of national identity. In my research, I examined the chapters of Jókai's work that serve as a source, in which the author depicts our most notable national heroes and presents some of our most important national events. My study focuses mainly on the linguistic tools of vocabulary, stylistics, and semiotics. Among other things, I analyse thematic groups such as heroism, pessimism, solidarity, practical knowledge, pleasures, Christian morality, freedom, patriotism, adaptation to the hierarchical relations of the ruling order, national symbols, literature, culture, and the arts.

The expected outcome of my research is to show what kind of national identity image Mór Jókai paints and what linguistic tools he uses to do so. I will compare my research results with my analysis of another work by Jókai, his play *The Olympic Competition*, using a similar method, thus providing an even more complex picture of the author's ideas about identity and the national language.

KEYWORDS: identity, national identity, linguistic identity, lexicology, stylistics, semiotics